

Таким образом, анализ морфемного состава слов, содержащих корневую морфему -ВОД- в смоленских говорах позволяет нам рассмотреть функционирование семы «вода» в единстве со словообразовательным и морфологическим анализом. Так, ранее нами отмечалось, что диалектные дериваты с исследуемой корневой морфемой в основном обнаруживаются на второй ступени в структуре словообразовательного гнезда с вершиной вода, причем характер диалектных цепей с указанными лексемами позволяет говорить об их открытости [2, с. 68]. Наше утверждение частично подтверждается в результате морфемного анализа: дериваты могут стать мотивирующими для образования новых слов. В этом отношении двухкорневые модели обладают меньшим словообразовательным «потенциалом», представляя собой более закрытые структуры. Интересны типовые варианты моделей с наличием префиксов в составе. Они сохранили в своей структуре древние праславянские приставки; будучи открытыми структурами для появления новых производных в теории, они вряд ли являются таковыми в результате картографического исследования, представляя из себя в какой-то степени окончательно оформленные лексемы.

Неоспоримый деривационный потенциал, обнаруживаемый у первой группы морфемных моделей. Отметим, что в системе смоленского диалекта присутствует целый ряд слов, в которых присутствует сема «вода», однако корневая морфема в них иная, следовательно, для воссоздания целостной картины необходимо исследование всех групп слов с ориентацией на те корни, в лексическом значении которых присутствует интересующая нас сема.

Библиографический список

1. Герд, А. С. Морфемика / А. С. Герд. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2004. – 176 с.
2. Воропаева, Е. А. Словообразовательное гнездо с вершиной вода / Е. А. Воропаева // Современная русская лексикология, лексикография и лингвогеография / под ред. О. Н. Крыловой ; Ин-т лингв. исслед. РАН. – СПб. : Нестор-История, 2014. – С. 67–76.
3. Словарь смоленских говоров. Вып. 1–11 / Под ред. А. И. Ивановой, Л. З. Бояриновой. – Смоленск, 1974–2005.
4. Яндекс Карты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://yandex.ru/maps/12/smolensk/?ll=32.045490%2C54.785198&z=14>. – Дата доступа: 10.09.2023.

СТРУКТУРНА-ЗМЕСТАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ “ФРАЗЕАЛАГІЧНАГА СЛОЎНІКА ГАВОРАК ГРОДЗЕНШЧЫНЫ” М. А. ДАЊІЛОВІЧА

А. П. Гарбачэнка (Мінск, Беларусь)

У канцы 1950-х – пачатку 1960-х гадоў у беларусістыцы аформіўся новы напрамак – фразеалогія. Лінгвістамі былі вызначаны аб’ект (устойлівыя або несвабодныя спалучэнні слоў, якія ўжываюцца ў якасці гатовых і цэласных адзінак) і прадмет даследавання (прырода фразеалагізмаў і іх катэгарыяльныя прыметы, заканамернасці функцыянавання фразем у мове), акрэсліліся кірункі вывучэння.

Заснавальнікамі навуковай фіксацыі беларускай фразеалогіі абгрунтавана лічацца Ф. М. Янкоўскі і А. С. Аксамітаў. Так, у 1957 г. быў апублікаваны зборнік Ф. М. Янкоўскага “Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі” [18], некалькі пазней – яго ж слоўнік “Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” [17], у які ўключаны фраземы розных тыпаў, растлумачаныя і праілюстраваныя прыкладамі-цытатамі з літаратурных і дыялектных крыніц. У 1958 г. з’явілася манаграфія А. С. Аксамітава “Лексіка беларускіх прыказак

XIX стагоддзя у сувязі з агульнай праблемай фразеалогіі” [2]. Выказаныя аўтарам ідэі развіваюцца ў яго манаграфіі “Беларуская фразеалогія” [1], у якой раскрываецца сутнасць фразеалогіі як моўнай з’явы, даецца класіфікацыя фразеалагічных адзінак паводле семантычнага і структурна-граматычнага прынцыпаў, вызначаецца фразеалагічны склад беларускай мовы з пункту гледжання крыніц яго паходжання – дыялектных, фальклорных, літаратурных.

На працягу 1960–2000-х гадоў былі апублікаваны шматлікія фразеалагічныя слоўнікі і падборкі фразеалагізмаў А. С. Аксамітава, Л. С. Васюковіч, М. А. Даніловіча, В. М. Емельяновіч, Я. М. Камароўскага і Е. С. Мяцельскай, І. А. Кісялёва, К. М. Клопавай (Панюціч), І. Я. Лепешава, Г. М. Малажай, І. У. Сацуты і інш. Заслужаным навуковым аўтарытэтам карыстаюцца “Фразеалагічны слоўнік для сярэдняй школы” Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешава, Ф. М. Янкоўскага [3], “Русско-белорусский фразеологический словарь” І. А. Кісялёва [9], “Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Якуба Коласа” пад рэд. А. С. Аксамітава [16], “Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны” М. А. Даніловіча [4] і інш. Узорам лексікаграфічнай прэзентацыі фразеалагічнага фонду на доўгі час стаў “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” І. Я. Лепешава (у 2-х тамах) [10]. У слоўніку апісана каля 6000 фразеалагізмаў. Кожнаму ўстойліваму выразу аўтар дае семантычную, граматычную і стылістычную характарыстыкі, пры неабходнасці паказвае сінанімічныя і антанімічныя сувязі фразем.

Сучасная беларуская фразеаграфія працягвае развівацца, мадыфікуюцца і ўдасканальваюцца метады і прынцыпы слоўнікавага прадстаўлення фразем. Адным з найбольш аб’ёмістых выданняў паводле колькасці зафіксаваных адзінак і арыгінальным паводле спосабаў іх падачы, на нашу думку, з’яўляецца “Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны” М. А. Даніловіча [5].

Крыніцамі для стварэння слоўніка паслужылі іншыя фразеалагічныя і дыялектныя слоўнікі (“Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” Ф. М. Янкоўскага [17], “Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці” [14] і “Слоўнік Гродзенскай вобласці” [15] Т. Ф. Сцяшковіч, “Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны” П. У. Сцяцко [12] і інш.); падборкі фразеалагізмаў у разнастайных навуковых зборніках (“Жывое наша слова” [8], “Жывое слова” [7] і інш.); навуковыя манаграфіі (“Гаворкі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці Беларускай ССР” Т. Ф. Сцяшковіч [13] і інш.); вучэбныя дапаможнікі для студэнтаў (“Дыялектная мова Гродзеншчыны: хрэстаматыя” М. А. Даніловіча і Н. К. Памецька [6], “Беларуская дыялекталогія: хрэстаматыя” Е. С. Мяцельскай і Я. М. Камароўскага [11] і інш.).

Кампазіцыя слоўніка вызначаецца арыгінальнасцю і адрозніваецца ад арганізацыі большасці іншых фразеалагічных слоўнікаў.

Мегаструктура слоўніка складаецца з чатырох асноўных кампанентаў: “Прадмова”, “Будова слоўніка” (“Крыніцы фактычнага матэрыялу”, “Размяшчэнне фразеалагізмаў”, “Спалучальнасць фразеалагізмаў”, “Эмацыянальна-ацэначная характарыстыка фразеалагізмаў”, “Семантычная характарыстыка фразеалагізмаў”, “Ілюстрацыйны матэрыял”, “Адсылкі”, “Даведкавая частка слоўнікавага артыкула”), “Прынятыя скарачэнні” (“Адміністрацыйна-тэрытарыяльныя раёны”, “Стылістычныя і іншыя паметы”), корпус.

Макраструктура слоўніка алфавітная. Аднак у шматлікіх слоўнікавых артыкулах яна ўскладняецца за кошт таго, што пад адной рэестравай адзінкай аб’ядноўваецца некалькі фразем. У выніку алфавітная макраструктура фактычна пераходзіць у алфавітна-гнездавую:

ДЗЕД. **Альховы дзед.** Няўхв. Чалавек, якому не даходзіць, якому трэба некалькі разоў сказаць, каб ён што-н. выканаў. *Табе колькі рас трэба пра агарот напамніць? Альховы дзет! Хучэй будзя самой зрабіць.* Стокі Свісл.

Як дзед да штаніны прычапіцца і пад. Вельмі моцна, неадступна, назойліва (прычапіцца, прыстаць да каго-н.). *Мы жа ш ужо думалі ехаць адныя, алі ш во Янка прычапіўся як дзед да штаніны, усё крычаў ехаць разам.* Варняны Астр. • Дзед – калюча-ўчэпістае суквецце-шышка лопуху.

У многіх выпадках пад адной вакабулай падаецца ад двух да некалькіх дзясяткаў фразеалагізмаў: ВОКА (121), РУКІ (65), ХВОСТ (33), МАЗГІ (28), ХЛЕБ (22), МУХА (21) і інш.

Паводле змешчанага матэрыялу слоўнік з'яўляецца недыферэнцыйным: аўтар уключыў у кнігу ўсе занатаваныя на Гродзеншчыне фразеалагізмы, як уласна дыялектныя, так і агульнанародныя, а таксама дыялектныя варыянты агульнанародных фразеалагізмаў.

Корпус слоўніка складаецца з 4140 слоўнікавых артыкулаў, якія ў алфавітным парадку змяшчаюць 8862 фразеалагізмы. У даведнік уключаны толькі фразеалагізмы ў вузкім іх разуменні, а менавіта семантычна непадзельныя выразы – адзінствы і зрашчэнні. Пададзены матэрыялы з гаворак жыхароў 17 раёнаў Гродзенскай вобласці, а таксама некаторых памежных раёнаў іншых абласцей – Мінскай, Віцебскай, Брэсцкай (Івацэвіцкі, Лунінецкі, Петрыкаўскі і інш. раёны).

Важнай адметнасцю слоўніка з'яўляецца новы падыход аўтара да парадку размяшчэння фразеалагізмаў. Прыярытэтным прынцыпам М. А. Даніловіч абраў марфалагічны (часцінамоўны), у адпаведнасці з якім асноўным апорным кампанентам выступае назоўнік. Пры гэтым субстантыў падаецца не толькі ў пачатковай форме, а і ў той форме, у якой ужыты ў фразеалагізме: ДЗЕД. Альховы дзед; ДЗЕДА. Як у дзед а ў торбе; ДЗЕДАМ. За дзедам; ДЗЕДУ. Даў дзеду грош і інш. У выніку шматлікія фразеалагізмы з аднакаранёвым кампанентам апынаюцца побач або непадалёк адзін ад аднаго, што дазваляе не толькі хутка адшукаць патрэбны выраз, але і ацаніць разнастайныя семантычныя адрозненні паміж фраземамі з аднакаранёвым апорным кампанентам.

Мікраструктура слоўніка дастаткова разгалінаваная. Тыповы слоўніковы артыкул складаецца з зоны намінацыі (нярэдка – перарывістай) (1), зоны семантызацыі (2), зоны ілюстрацый (3), зоны пашпартызацыі (4). У некаторых выпадках уключаюцца і іншыя інфармацыйныя зоны, напрыклад, зона функцыянальнай інфармацыі (5), зона спасылак (6), зона стылістычнай інфармацыі (7), зона этымалагічнай інфармацыі (8):

[КОРКІШКІ. **Коркішкі задраць.**]¹ [Упасці, не ўтрымаўшыся на нагах.]² [Ні адзін, мусіць, сёння тут коркішкі задраў на гэтым галалёдзі.]³ [Крапіўніца Свісл.]⁴

[КОСА. **Коса пазіраць**]¹ [на каго.]⁵ [Нядобразычліва, з недаверам, варожа ставіцца да каго-н.]² [Чаго ты на мяне коса пазіраеш? Што я табе пераехаў, перакусіў што?]³ [Калеснікі Бераст.]⁴ [(СГВ, 595)]⁶.

[КОСМАС. У космас паляцець]¹. [Гумар.]⁷ [Памерці.]² [Стары ўжэ. Колькі тут яму засталося, скоро ў космас паляціць.]³ [Сапоцкін Гродз.]⁴

[**Хоць у космас ляці** здароўе.]¹ [Вельмі добрае.]² [Нашаму дзеду зарас дзівяноста, а здароўя ў яго хоць у космас ляці.]³ [Яблынька Дзятл.]⁴

[**ЁСЬКА. Як Ёська Чарнапыцкі лапавухі.**]¹ [Дзіц.]⁵ [Мурзаты, непамыты, нехайны.]² [Нінка, чаму тварык ні памыла? Як Ёська Чарнапыцкі лапавухі.]³ [Сурынка Сл.]⁴ [• Чарнапыцкі – штучнае прозвішча, утворанае ад словазлучэння чорныя пыцкі, дзе дыялектызм пыцкі мае значэнне 'шчокі']⁸.

Значэнне фразеалагізмаў раскрываецца апісальным спосабам. Тлумачальная формула будзецца так, каб у ёй адлюстроўвалася катэгарыяльная сутнасць фразеалагізма:

ЖАБА. Дасць жаба малака каму. Хто-н. зазнае вельмі многа клопатаў, турбот, непрыемнасцяў, цяжкасцяў. *Давайця хутчэй канчаць гэту работу, а то дасць нам жаба малака ў гэтым лесі.* Падбалоцце Зэльв.

Як вядома, многія фраземы маюць сталую, замацаваную за імі эмацыянальна-экспрэсіўную ацэначную афарбоўку неадабрэння, іранічнасці, жартаўлівасці, пагардлівасці і інш. У слоўніку яна пазначаецца адпаведнымі стылістычнымі паметамі – *жарт.-іран.; няўхв., часцей гумар.* і інш.:

Вераб'ю па калена. Жарт.-іран.

Прывесці да хрысціянскай веры каго. Часцей гумар.

Як ведзьма з таўкачамі хадзіць. Няўхв.

Такім чынам, “Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны” М. А. Даніловіча – грунтоўнае і каштоўнае выданне, пабудаванае па класічнай мадэлі. У ім на багатым фактычным матэрыяле істотна развіваюцца і ўдасканальваюцца тэарэтычныя асновы сучаснай беларускай фразеаграфіі. Несумненна, побач з іншымі слоўнікамі аўтара, а таксама іншых беларускіх лінгвістаў (І. А. Кісялёва, І. Я. Лепешава, Ф. М. Янкоўскага і інш.) названы слоўнік можа стаць надзейнай асновай для стварэння зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак, а таксама для ўкладання рэгіянальных фразеалагічных слоўнікаў па іншых абласцях Беларусі.

Бібліяграфічны спіс

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 222 с.
2. Аксамітаў, А. С. Лексіка беларускіх прыказак XIX ст. у сувязі з агульнай праблемай фразеалогіі / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1958. – 80 с.
3. Гаўрош, Н. В. Фразеалагічны слоўнік: для сярэдняй школы / Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешаў, Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Нар. асвета, 1973. – 351 с.
4. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : Выд-ва ГрДУ, 2000. – 266 с.
5. Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : Выд-ва ГрДУ, 2020. – 607 с.
6. Дыялектная мова Гродзеншчыны : хрэст. / аўт.-склад.: М. А. Даніловіч, Н. К. Памецька. – Гродна : Выд-ва ГрДУ, 2007. – 259 с.
7. Жывое наша слова : дыялектал. зб. / рэд. Л. П. Кунцэвіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 351 с.
8. Жывое слова : дыялектал. зб. / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 284 с.
9. Киселев, И. А. Русско-белорусский фразеологический словарь / И. А. Киселев. – Минск : Нар. асвета, 1991. – 192 с.
10. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Белар. Энцыкл., 1993. – Т. 1–2.
11. Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія : хрэст. / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1979. – 317 с.
12. Сцяцко, П. У. Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Гродна : Выд-ва ГрДУ, 2005. – 144 с.
13. Сцяшковіч, Т. Ф. Гаворкі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці Беларускай ССР / Т. Ф. Сцяшковіч. – Гродна, 1959.
14. Сцяшковіч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 618 с.
15. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 670 с.
16. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Якуба Коласа / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. С. Аксамітава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 654 с.
17. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1968. – 448 с.
18. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР, 1957. – 451 с.